

Kim jest człowiek? – fenomenologiczne odpowiedzi Romana Ingardena i Karola Wojtyły

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Roman Ingarden, *Człowiek i jego rzeczywistość*, [w:] Roman Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s. 29–38.
- Źródło: Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 24–25.
- Źródło: Roman Ingarden, *Człowiek a rzeczywistość*, [w:] Roman Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s. 30.
- Źródło: Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1985, s. 25.

Kim jest człowiek? – fenomenologiczne odpowiedzi Romana Ingardena i Karola Wojtyły

Źródło: The Swedish History Museum, Stockholm, dostępny w internecie: commons.wikimedia.org, licencja: CC BY 2.0.

Kim jest człowiek? Co go wyróżnia wśród innych bytów, a w szczególności co odróżnia od innych zwierząt? Czy rozumność, wola, zdolność do tworzenia i używania narzędzi, a może konstruowania skomplikowanych wytworów? Czy wewnętrzne, psychiczne życie człowieka jest fenomenem swoistym dla ludzi? Na czym to życie polega? Na te pytania starają się odpowiedzieć dwaj polscy filozofowie, związani ze szkołą fenomenologiczną: Roman Ingarden – uczeń twórcy tego nurtu, Edmunda Husserla i Karol Wojtyła, filozof młodszy od niego o pokolenie, odwołujący się w swej refleksji do metody fenomenologicznej, a w szczególności do analizy wartości.

Twoje cele

- Przedstawisz koncepcję człowieka zawartą w *Książeczce o człowieku* Romana Ingardena.
- Omówisz pojęcie osoby ludzkiej w ujęciu Karola Wojtyły.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów filozoficznych ww. filozofów.
- Porównasz koncepcję człowieka Ingardena i Wojtyły.

Przeczytaj

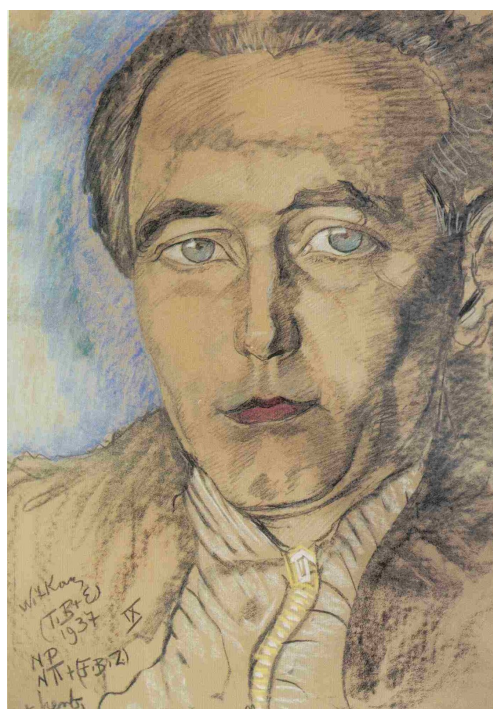
Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DYZLss07w>

Źródło: Englishsquare.pl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie dźwiękowe dotyczy Romana Ingardena.

Człowiek jako twórca kultury i wartości

Roman Ingarden (1893-1970), najwybitniejszy polski fenomenolog, stworzył oryginalną koncepcję człowieka, którego konstytutywną cechą jest tworzenie **kultury** i związanych z nią wartości. Dla Ingardena istotą człowieka jest jego zdolność do przekształcania **natury** w taki sposób, że wytworzona przezeń rzeczywistość kultury staje się światem nadrzędnym, mającym wpływ na działanie człowieka i stanowiącym podstawę wiedzy przekazywanej ludziom należącym do kolejnych pokoleń. Pisał Ingarden w *Książeczce o człowieku*:

Portret Romana Ingardena autorstwa Witkacego.
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

((Roman Ingarden

Człowiek i jego rzeczywistość

Byłem niegdyś na odczycie pewnego wybitnego biologa o stanowisku człowieka na ziemi. Jedną z głównych tez odczytu stanowiło twierdzenie, że człowiek zdołał opanować przyrodę w wyższej mierze niż jakikolwiek gatunek zwierząt i że na tym właśnie polega jego wyjątkowe stanowisko wśród istot żywych na ziemi. Nasunęło mi się wówczas pytanie, czy naprawdę ów – niewątpliwie zachodzący – wyższy stopień opanowania przyrody przez człowieka, a tym samym jego stosunkowo większa niezależność od tego, co się w niej dzieje, odróżnia go w sposób istotny od zwierząt. Prawdą byłoby to może

tylko wtedy, gdyby za podstawę tego przeciwstawienia należało wziąć pojęcie człowieka określonego jako homo faber. [...]

Człowiek tym się mianowicie m.in. odróżnia od [innych] zwierząt, że nie tylko opanowuje przyrodę w granicach bez porównania szerszych, niż to jest dostępne dla zwierząt, a nawet ją przekształca i przystosowuje do swych potrzeb i wymogów, ale nadto – i w tym leży jego rys istotny – że wytwarza sobie pewną zupełnie nową rzeczywistość lub, jak by może ktoś chciał powiedzieć, quasi-rzeczywistość. Raz wytworzona, stanowi ona potem znamieny składnik otaczającego go świata.

Człowiek uprawia ziemię i hoduje rośliny, stawia domy, buduje drogi lub koleje, reguluje rzeki itd. Robią to jednak na swój sposób i w swoich wymiarach także niektóre przynajmniej zwierzęta – bobry, mrówki, termity – choć na pewno w stopniu znacznie mniej doskonałym i powszechnym. Ale człowiek stwarza nadto tego rodzaju przedmioty, jak dzieła sztuki, teorie naukowe, systemy metafizyczne lub teologiczne, języki, jako różne sposoby utrwalania i przekazywania innym tego, co raz zostało pomyślane, państwa, instytucje publiczne (jak np. uniwersytety) lub prywatne (np. banki, towarzystwa itp.), systemy prawne, pieniądz itd. [...].

Czymże bowiem człowiek zwyciężył niegdyś zwierzęta? Że nie uczynił tego po prostu siłą swych mięśni, lecz przy pomocy narzędzi, to wydaje się co najmniej prawdopodobne. Wytworzenie narzędzi stało się w każdym razie momentem rozstrzygającym w walce między człowiekiem a zwierzętami. [...] Ale ciekawe i istotne jest właśnie to, że człowiek nie zadowolili się wytwarzaniem jedynie narzędzi pożytecznych dla jego funkcji czysto biologicznych, lecz że już na poziomie okresów „przedhistorycznych” zaczął wytwarzać różne przedmioty z czysto fizyczno-biologicznego punktu widzenia mało lub zgoła niepożyteczne, a jednak potrzebne dla niego i jego życia psychicznego, przedmioty stanowiące nie tylko objaw wyładowania się pewnych jego sił duchowych, ale zarazem bogacące niezmiernie

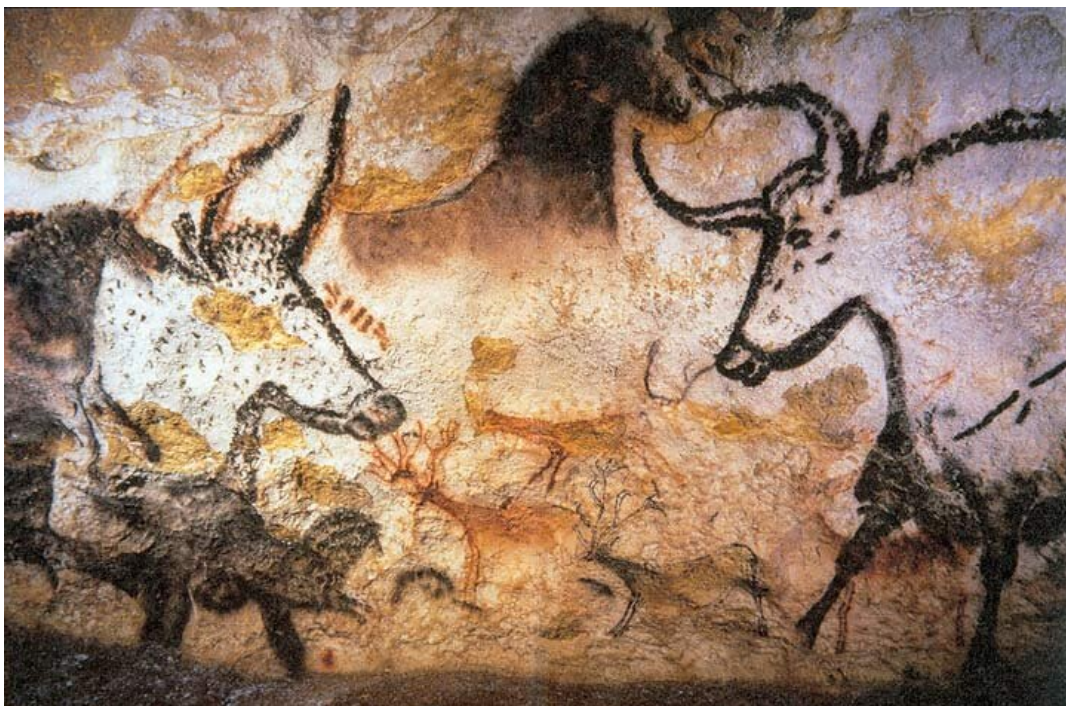
świat, w którym żyje. Już na skałach jaskiń, które człowiek niegdyś zamieszkiwał, znajdujemy pierwsze twory malarstwa, i to twory mówiące nam wiele o dobrym smaku i o żywych potrzebach artystycznych ich twórców. [...]

Faktem jest również, że wytworzone przez nas, ludzi, dziedziny sztuki, nauki, prawa, techniki, że stworzona przez nas rzeczywistość dziejowa taką wagę w życiu naszym posiada i tak na jego przebieg wpływa, że obcując z całą tą, jak niektórzy chcą, quasi-rzeczywistością, sami pod jej wpływem zmieniamy się, jesteśmy przez nią kształtowani, nabieramy nowych cech charakteru, nowych upodobań lub wstrętów, nowych namiętności i ukochań. Od dzieciństwa wrastamy w pewien zastany przez nas świat wytworów ducha ludzkiego. Nim ten świat zaczniemy przetwarzać i dorzucać do niego nowe dzieła, on nas otacza i wpływa na nas, modelując nasze ciało, nasze myśli, uczucia i pragnienia. On sprawia, że jesteśmy dziedzicami minionych pokoleń, że nie jesteśmy – każdy z nas z osobna – samotni na świecie, że mamy wspólny świat wytworów ducha i naszych przezeń kierowanych czynności cielesnych, a przez to i my sami – ludzie z ludźmi – w mniejszym lub większym stopniu zrastamy się w jeden jakby organizm ludzkości. A gdy z kolei sami stajemy się twórcami lub współtwórcami nowych dzieł sztuki, nowych praw, nowych ideałów społecznych czy moralnych, nowych dziejów, nowych maszyn i przyrządów, wszystko to – jakby we fali wstecznej – na nas samych oddziałują. [...]

Lecz zróbmy jeszcze krok jeden, rozstrzygający: To, co wartością nazywamy: dobro, piękno, prawdziwość, sprawiedliwość itd., to nie znajduje się w owej fizyko-biologicznej podbudowie naszego ludzkiego świata, lecz występuje dopiero właśnie w owej przez nas wytworzonej i dla człowieka właściwej, nadbudowanej rzeczywistości albo też przynajmniej – jak dobro w znaczeniu moralnym – prze nią się przejawia lub wymaga jej wytworzenia dla swego ucieleśnienia. Człowiek tę rzeczywistość wytwarza najwyższym swym wysiłkiem,

nieraz trudem i ofiarą całego życia, największym wykwitem swej genialności. [...] Dopiero przez to, że wytwarza rzeczywistość, która ujawnia lub ucieleśnia w sobie wartości dobra, piękna, prawdziwości i prawa, że pozostaje w swym życiu, a przynajmniej w tym, co w życiu jego jest jedynie ważne, na służbie realizowania wartości w rzeczywistości przez siebie wytwarzanej, dopiero przez to osiąga swe właściwe człowieczeństwo, swe o człowieczeństwie jego stanowiące posłannictwo: staje się człowiekiem pośredniczącym pomiędzy tym, co jest tylko „przyrodą”, a tym, co on jeno w przybliżeniu, jakby w odbłasku może przeczuwać w ujawnionych i ucieleśnionych przez siebie wartościach.

Źródło: Roman Ingarden, *Człowiek i jego rzeczywistość*, [w:] Roman Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s. 29–38.

Człowiek od początku swego istnienia był twórcą kultury, a w szczególności sztuki. Na ilustracji słynne malowidła z jaskini Lascaux we Francji datowane na ok. 17 000–15 000 lat p.n.e.

Źródło: domena publiczna.

Człowiek jako podmiot życia duchowego

Ujęcie człowieka w myśli Karola Wojtyły (1920–2005), późniejszego papieża Kościoła katolickiego, jest zgodne z tradycją myśli chrześcijańskiej, w szczególności tomistycznej, ale także sięgającej dalej

– do korzeni starożytnej filozofii człowieka, którego wyjątkowość ma się wyrażać w jego rozumności – zdolności do posługiwania się **rozumem**. Chrześcijaństwo dodaje jednak do tej tradycji pojmowanie człowieka jako czegoś więcej niż jednostki – rozumnej osoby. Przypisuje jej także rys charakterystyczny już tylko dla myśli religijnej – pojęcie ludzkiej **duchowości**. Jest ona rozumiana jako wyraz związku człowieka z **transcendencją**, w szczególności osobowo pojmowanym Bogiem.

Pisał Karol Wojtyła w *Miłości i odpowiedzialności*.

Źródło: licencja: CC BY-SA 3.0.

((Karol Wojtyła

Miłość i odpowiedzialność

Człowiek jest przedmiotowo „kimś” – i to go wyodrębnia wśród reszty bytów widzialnego świata, które przedmiotowo są zawsze tylko „czymś”. To proste, elementarne rozróżnienie kryje w sobie głęboką przepaść, jaka dzieli świat osób od świata rzeczy. Przedmiotowy świat, do którego należymy, składa się z osób i rzeczy. Za rzecz przywykliśmy uważać byt, który nie tylko jest pozbawiony rozumu, ale ponadto jeszcze jest pozbawiony życia; rzecz to przedmiot martwy. Zawahamy się, gdy przyjdzie nam nazwać rzeczą zwierzę czy nawet roślinę. Niemniej jednak nikt nie mówi z przekonaniem o osobie zwierzęcej. Mówi się natomiast o osobnikach zwierzęcych, uważając je po prostu za jednostki danego gatunku zwierzęcego. I takie określenie nam wystarcza. Nie wystarcza natomiast wyrażać się o człowieku jako o osobniku gatunku *Homo sapiens*. Wyraz „**osoba**” został ukuty w tym celu, aby zaznaczyć, iż człowiek nie pozwala się bez reszty sprowadzić do tego, co się mieści w pojęciu „jednostka gatunku”, ale ma w sobie coś więcej, jakąś szczególną pełnię i doskonałość bytowania, dla uwydatnienia której trzeba koniecznie użyć słowa „osoba”.

Najbliższą i najwłaściwszą tego racją jest fakt, że człowiek posiada rozum, że jest bytem rozumnym, czego nie sposób stwierdzić

o żadnym innym bycie widzialnego świata, u żadnego bowiem nie natrafiamy na ślady myślenia pojęciowego. Stąd też poszła owa znana definicja Boecjusza, wedle której osoba to po prostu tyle, co jednostka natury rozumnej (*individua substantia rationalis naturae*). To wyróżnia osobę w całym świecie przedmiotowych bytów, to stanowi o jej odrębności.

Ten fakt, że osoba jest jednostką natury rozumnej – czyli jednostką, do której natury należy rozum – sprawia, że osoba jest równocześnie wśród całego świata bytów jedynym w swoim rodzaju podmiotem, podmiotem zupełnie różnym od tych, jakimi są np. zwierzęta – byty pod względem swego cielesnego ustroju stosunkowo najbardziej podobne do człowieka – zwłaszcza niektóre z nich. Wyrażając się nieco obrazowo, trzeba powiedzieć, że osoba jako podmiot różni się od najdoskonalszych nawet zwierząt swoim wnętrzem oraz swoistym życiem, które w nim się koncentruje, czyli życiem wewnętrznym. U zwierząt nie można o nim mówić, jakkolwiek wewnątrz ich organizmu zachodzą podobne jak u człowieka procesy bio-fizjologiczne związane z podobnym – mniej lub bardziej – do ludzkiego ustrojem. Na podłożu tego ustroju rozwija się w nich – znów mniej lub bardziej – bogate życie zmysłowe, którego funkcje wykraczają daleko poza elementarną, roślinną wegetację, a przypominają czasem aż do złudzenia typowe funkcje życia ludzkiego: poznanie oraz pożądanie lub nieco szerzej nazywając tę drugą funkcję – dążenie.

U człowieka poznanie i pożądanie przybierają charakter duchowy i dlatego przyczyniają się do ukształtowania prawdziwego życia wewnętrznego, co u zwierząt nie zachodzi. Życie wewnętrzne to życie duchowe. Koncentruje się ono wokół prawdy i dobra. Wchodzi w nie zaś całe mnóstwo problemów, z których najbardziej centralne wydają się te dwa: jaka jest ostateczna przyczyna wszystkiego oraz jak być dobrym i osiąść pełnię dobra. Pierwszy z tych centralnych problemów życia wewnętrznego człowieka angażuje bardziej

poznanie, drugi zaś – pożądanie czy raczej dążenie. Obie te funkcje wydają się zresztą czymś więcej niż funkcjami, są raczej jakimiś naturalnymi orientacjami całego człowieka-bytu. Jest rzeczą znamioną, że właśnie przez swoje wnętrze i życie wewnętrzne człowiek nie tylko jest osobą, ale równocześnie najbardziej poprzez nie tkwi w świecie przedmiotowym, w świecie „zewnętrznym”, tkwi w nim w sposób dla siebie właściwy i znamieny. Osoba jest to taki byt przedmiotowy, który jako określony podmiot najściślej kontaktuje się całym światem (zewnętrznym) i najgruntowniej w nim tkwi właśnie przez swoje wnętrze i życie wewnętrzne. Kontaktuje się w ten sposób – trzeba dodać – nie tylko ze światem widzialnym, ale również niewidzialnym, a przede wszystkim z Bogiem. I to jest dalszy symptom odrębności osoby w widzialnym świecie.

Źródło: Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 24–25.

Jose de Ribera, *Ecce homo* (łac. *Oto człowiek*; słowa Piłata przedstawiającego ludowi sądzonego przezeń Jezusa), 1620 r.; w sztuce religijnej motyw ubiczowanego, ukoronowanego cierniem Jezusa jest figurą cierpiącego Zbawiciela, a zarazem uniwersalnego losu ludzkiego.

Źródło: domena publiczna.

Słownik

duchowość

w myśli religijnej właściwość ludzkiego życia psychicznego, obejmująca wszelkie przejawy doświadczania rzeczywistości w relacji wobec transcendencji (zwłaszcza Boga)

kultura

(łac. *cultus* – uprawa) w szerokim znaczeniu: wszelkie wytwory człowieka – świat ludzkich działań, instytucji, wartości i przedmiotów stworzonych przez człowieka

natura

(łac. *natura* – przyroda) w szerokim znaczeniu: rzeczywistość przyrodnicza, świat fizyczny, obejmujący również organizmy żywe w sensie biologicznym

osoba

rozumny podmiot, odrębny od świata rzeczy, w chrześcijańskiej filozofii personalistycznej będący źródłem i podstawą wartości

rozum (umysł)

jedno z podstawowych narzędzi ludzkiego poznania; dzięki rozumowi możemy tworzyć świadomą refleksję oraz formułować myśli

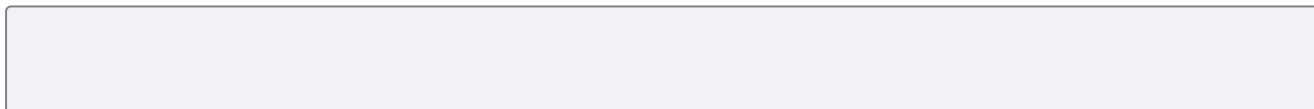
transcendencja

(łac. *transcendens* – przekraczający) rzeczywistość metafizyczna wykraczająca poza rzeczywistość empiryczną – dostępną zmysłom rzeczywistość materialną

Schemat

Polecenie 1

Zapoznaj się ze schematem interaktywnym i porównaj sposoby odróżnienia człowieka od innych zwierząt w ujęciu R. Ingardena i K. Wojtyły.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj pojęciom *człowiek* i *zwierzę* ich charakterystyczne cechy wspólne dla myśli Ingardena i Wojtyły.

Człowiek

jednostkowość

zmysłowość

świadomość

wartości

podmiotowość

natura

Zwierzęta

Ćwiczenie 2

Podstawową różnicą pomiędzy człowiekiem a innymi zwierzętami w ujęciu Ingardena jest...

☐ wytwarzanie przedmiotów.

☐ tworzenie nowej rzeczywistości.

☐ opanowywanie przyrody.

☐ przystosowanie przyrody do swoich potrzeb.

Ćwiczenie 3

Podstawową różnicą pomiędzy człowiekiem a innymi zwierzętami w ujęciu Wojtyły jest...

- ☐ dążenie do zaspokojenia potrzeb.
- ☐ przynależność do świata przedmiotowego.
- ☐ życie duchowe.
- ☐ zmysłowość.

Ćwiczenie 4

Dopasuj odpowiednie pojęcia.

osoba

wiedza

podmiotowość

rozum

życie wewnętrzne

duchowość

kultura

świadomość

Ćwiczenie 5

Przyporządkuj pojęciu wartości kategorii, które przypisują im odpowiednio Ingarden i Wojtyła.

Wartości w ujęciu Ingardena

duchowość

kultura

życie wewnętrzne

podmiotowość

sztuka

wiedza

Wartości w ujęciu Wojtyły

W jaki sposób określa Ingarden istotę człowieka? Odpowiedz w odwołaniu do poniższego fragmentu jego tekstu.

((Roman Ingarden

Człowiek a rzeczywistość

Człowiek uprawia ziemię i hoduje rośliny, stawia domy, buduje drogi lub koleje, reguluje rzeki itd. Robią to jednak na swój sposób i w swoich wymiarach także niektóre przynajmniej zwierzęta – bobry, mrówki, termyty – choć na pewno w stopniu znacznie mniej doskonałym i powszechnym. Ale człowiek stwarza nadto tego rodzaju przedmioty, jak dzieła sztuki, teorie naukowe, systemy metafizyczne lub teologiczne, języki, jako różne sposoby utrwalania i przekazywania innym tego, co raz zostało pomyślane [...].

Źródło: Roman Ingarden, *Człowiek a rzeczywistość*, [w:] Roman Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1998, s. 30.

Jak określa istotne właściwości człowieka K. Wojtyła w poniższym fragmencie swego tekstu?

((Karol Wojtyła

Miłość i odpowiedzialność

U człowieka poznanie i pożądanie przybierają charakter duchowy i dlatego przyczyniają się do ukształtowania prawdziwego życia wewnętrznego, co u zwierząt nie zachodzi. Życie wewnętrzne to życie duchowe. Koncentruje się ono wokół prawdy i dobra.

Źródło: Karol Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1985, s. 25.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Kim jest człowiek? – fenomenologiczne odpowiedzi Romana Ingardena i Karola Wojtyły

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

11. Fenomenologia. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, na czym polega metoda fenomenologiczna oraz dokonuje opisu fenomenologicznego wybranych fenomenów;
- 3) przedstawia Romana Ingardena koncepcję człowieka i sztuki;
- 4) analizuje fragment *Książeczki o człowieku* Romana Ingardena (esej *Człowiek i jego rzeczywistość*).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii.

Cele operacyjne (językiem ucznia):

- Przedstawisz koncepcję człowieka zawartą w *Książeczce o człowieku* Romana Ingardena.
- Omówisz pojęcie osoby ludzkiej w ujęciu Karola Wojtyły.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów filozoficznych ww. filozofów.
- Porównasz koncepcję człowieka Ingardena i Wojtyły.

Cele operacyjne. Uczeń:

- przedstawisz koncepcję człowieka zawartą w *Książeczce o człowieku* R. Ingardena;
- omawia pojęcie osoby ludzkiej w ujęciu K. Wojtyły;
- analizuje fragmenty tekstów filozoficznych Ingardena i Wojtyły;

- porównuje koncepcje Ingardena i Wojtyły.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- odwrócona klasa;
- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Kim jest człowiek? – fenomenologiczne odpowiedzi Romana Ingardena i Karola Wojtyły”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1-4 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel, po zalogowaniu się na platformie i wyświetleniu e-materiału, odczytuje uczniom temat zajęć oraz cele, a następnie prosi, by na ich podstawie uczniowie sformułowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się

dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** W zależności od stanu przygotowania uczniów do lekcji nauczyciel prosi o indywidualne, ciche zapoznanie się z tekstem w sekcji „Przeczytaj” lub od razu przechodzi do podziału uczniów na kilka grup, które na podstawie e-materiału układają pytania do quizu dla innych grup. Następnie nauczyciel wraz z uczniami określa zasady rywalizacji i punktowania dobrych odpowiedzi (np. gra na czas lub na liczbę poprawnych odpowiedzi). Przeprowadzenie gry w klasie. Nauczyciel lub wybrany uczeń dba o prawidłowy przebieg quizu zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami. Nauczyciel nagradza zwycięską drużynę, np. ocenami za aktywność.
2. **Praca z multimediami.** Nauczyciel wyświetla materiał z sekcji „Schemat”, a następnie czyta polecenie: *Zapoznaj się ze schematem interaktywnym i porównaj sposoby odróżnienia człowieka od innych zwierząt w ujęciu R. Ingardena i K. Wojtyły.* Uczniowie wykonują zadanie w parach. Następnie wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia ją, udzielając uczniom informacji zwrotnej.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel wyświetla treść ćwiczenia nr 5–8. Uczniowie rozwiązują je indywidualnie, a następnie omawiają odpowiedzi na forum klasy.
4. **Praca z zestawem ćwiczeń.** W zależności od liczebności klasy nauczyciel może wykorzystać zaproponowane w e-materiale ćwiczenia do pracy indywidualnej lub grupowej, może też wprowadzić elementy rywalizacji. Zarówno odpowiedzi na pytania zamknięte, jak i otwarte powinny zostać omówione na forum klasy. Ostatnie zadanie może zostać zaproponowane jako praca domowa.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie dobierają się w pary i wymieniają poglądami, dzielą się tym, czego się nauczyli.
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Warszawa 2010.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimediu:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Schemat” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.

